

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.119>

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Головко Б.Ю.,

адвокат,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-науково рівня)

Навчально-наукового інституту права,

Національний університет водного господарства

та природокористування

ORCID: 0009-0008-2528-6128

Головко Б.Ю. Організація та здійснення судового контролю на етапі досудового розслідування у зарубіжних країнах.

У науковій статті розглянуто особливості організації та проведення судового контролю за попереднім слідством у європейських країнах. Визначено, що судовий контроль в історичній ретроспективі сягає часів Середньовіччя, відтак має тривалий практичний досвід застосування. Встановлено, що у національних правових системах країн Європи судовий контроль організований по-різному, тому в науковій літературі підтверджується існування двох типів моделей судового контролю залежно від призначення судового контролю у кримінальному процесі.

Перший тип моделей характеризується наявністю у представників судової влади, які уповноважені здійснювати судовий контроль за досудовим розслідуванням, слідчих функцій та повноважень у сфері здійснення слідчих дій. Другий тип моделей судового контролю у європейських країнах організований таким чином, що представники судової влади у досудовому розслідуванні наділені повноваженнями, які обмежені вирішенням питань, пов'язаних із контролем за дотриманням прав і свобод учасників досудового розслідування, без вирішального впливу на хід досудового розслідування.

Проаналізовано особливості спеціалізації суб'єктів, які здійснюють функції судового контролю та визначено, що вони поділяються на судові органи, що невідокремлені від загальних судів (в них відсутня спеціалізація); судові органи, в яких наявні окремі посади слідчих суддів в загальних судах; спеціалізовані судові органи.

Встановлено переваги та недоліки моделей першого та другого типу організації судового контролю за досудовим розслідуванням у європейських країнах. Переваги моделей першого типу полягають у економічності організації судового контролю, моделі другого типу характеризуються вищим ступенем якості захисту прав і

свобод особи у досудовому розслідуванні через виключну спеціалізацію представників судової влади. Визначено, що особливості нормативно-правового регулювання судового контролю за досудовим розслідуванням в Україні дозволяють зробити висновок про віднесення її до другого типу моделей. Залежно від ступеня спеціалізації українська модель судового контролю передбачає наявність в системі судів загальної юрисдикції посади слідчого судді.

Ключові слова: судовий контроль, кримінальний процес, модель судового контролю, досудове розслідування, судовий орган, слідчий суддя.

Holovko B. Organization and implementation of judicial control at the stage of pre-trial investigation in foreign countries.

The scientific article examines the peculiarities of the organization and conduct of judicial control of the preliminary investigation in European countries. It was determined that judicial control in historical retrospect dates back to the Middle Ages, so it has a long practical experience of application. It has been established that in the national legal systems of European countries, judicial control is organized differently, therefore the scientific literature confirms the existence of two types of models of judicial control depending on the purpose of judicial control in a criminal process.

The first type of models is characterized by the presence of investigative functions and powers in the field of investigative actions for the representatives of the judiciary, who are authorized to exercise judicial control over the pre-trial investigation. The second type of models of judicial control in European countries is organized in such a way that representatives of the judiciary in pre-trial investigation are empowered with powers that are limited to resolving issues related to monitoring the observance of the rights

and freedoms of the participants in the pre-trial investigation, without decisive influence on the course of the pre-trial investigation.

The peculiarities of the specialization of entities that perform the functions of judicial control were analyzed and it was determined that they are divided into judicial bodies that are not separated from general courts (they lack specialization); judicial bodies in which there are separate positions of investigative judges in general courts; specialized judicial bodies.

The advantages and disadvantages of the models of the first and second type of organization of judicial control over pre-trial investigation in European countries are established. The advantages of the first-type models are the cost-effectiveness of the organization of judicial control, the second-type models are characterized by a higher degree of quality protection of the rights and freedoms of a person in pre-trial investigation due to the exclusive specialization of representatives of the judiciary. It was determined that the peculiarities of legal regulation of judicial control over pre-trial investigation in Ukraine allow us to conclude that it belongs to the second type of models. Depending on the degree of specialization, the Ukrainian model of judicial control provides for the position of an investigative judge in the system of courts of general jurisdiction.

Key words: judicial control, criminal process, model of judicial control, pre-trial investigation, judicial body, investigating judge.

Постановка проблеми. Інститут судового контролю за досудовим розслідуванням у європейських державах має тривалу історію та великий практичний досвід, а дослідження його правового регулювання становить наукову цінність в контексті співвідношення із вітчизняними нормативно-правовими засадами судового контролю, зважаючи на недовготривалий період функціонування слідчого судді як суб'єкта здійснення судового контролю в Україні.

Стан опрацювання. Зарубіжний досвід судового контролю в кримінальному провадженні досліджували О.О. Журавель, М.В. Калатур, Д.Є. Крикливець, Б.Б. Левенець, С.Л. Шаренко та інші. Однак, досвід організації здійснення судового контролю у європейських країнах, зважаючи на тривалу практику його застосування робить актуальним проведення дослідження даного питання у порівняльному аспекті і можливість врахування позитивних здобутків європейських правових систем у практиці національного правового регулювання судового контролю за досудовим розслідуванням у кримінальному процесі.

Метою статті є проведення аналізу досвіду нормативно-правового регулювання організації

та здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням в європейських країнах.

Виклад основного матеріалу. Історичні витоки інституту судового контролю у Європі сягають Середньовіччя та пов'язані із введенням процедури «Habeas Corpus» у англійській правовій системі в середньовічну добу. Ця процедура передбачила можливість населення оскаржувати вільному і незалежному судді дії органів королівської влади щодо застосування тримання під вартою. Таке положення містилося у Вестмінстерському статуті 1275 року. Право на справедливий і безсторонній суд також декларували Велика хартія вольностей від 1215 року (Англія) та Декларація прав людини і громадянина від 1789 року (Франція).

Загалом, здійснюючи аналіз судового контролю за досудовим розслідуванням у зарубіжних державах, слід відзначити, що організація та здійснення судового контролю має спільні та відмінні риси у різних правових системах, що дозволяє здійснити типологізацію та поділ. Вважається, що особливості організації контролю за досудовим розслідуванням у кримінальному судочинстві національних правових систем обумовлені такими чинниками, як історичні, ідеологічні, соціальні особливості організації державної влади.

Так, Д.Є. Крикливець, досліджуючи судовий контроль за досудовим розслідуванням у зарубіжних країнах, визначає, що виділяються два типи моделей судового контролю (залежно від призначення судового контролю у кримінальному процесі) у європейських державах [1, с. 115].

До першого типу відносяться моделі судового контролю, відповідно до яких суб'єктам судового контролю властиві функції слідчого, прокурора та провадить слідчі (розшукові дії) (ФРН, Бельгія). До другого типу належать моделі, відповідно до якого суб'єкт судового контролю – носій судової влади вирішує виключно питання, пов'язані із дотриманням прав і свобод учасників досудового розслідування та не має вирішального впливу на хід досудового розслідування. Модель судового контролю, яка знайшла своє нормативно-правове втілення в КПК України, належить до моделей другого типу (Велика Британія, Італія, Греція, Іспанія, Україна).

С.Л. Шаренко у проведеному дослідженні зарубіжного досвіду організації судового контролю в досудовому розслідуванні констатує наявність трьох основних підходів щодо організаційної побудови моделі судового контролю (або спеціалізації суддів, на яких покладається здійснення судового контролю) на етапі досудового розслідування:

– невідокремленість від загальних судів та відсутність спеціалізації (Німеччина, Білорусь);

– наявність окремої посади/спеціалізації слідчого судді в загальних судах (Киргизія, Латвія, Литва, Естонія, Молдова, Україна);

– існування спеціалізованих автономних слідчих судів (Казахстан) [2, с. 16, 27].

До другого типу організації судового контролю, відповідно до якого представники судової влади здійснюють функції, пов'язані із дотриманням прав і свобод учасників процесу досудового розслідування.

Судовий контроль за досудовим розслідуванням у Великій Британії характеризується тим, що професійний суддя лише головує на засіданні, а справу вирішують присяжні, рішення яких складно передбачити. Функції судді полягають у здійсненні інструктажу для присяжних щодо змісту законодавства, розгляд нескладних кримінальних справ. Загалом, роль суду у досудовому розслідуванні полягає у здійсненні захисту прав і свобод особи від зловживань поліції під час розслідування справи та контролю за дотриманням закону під час розгляду справи в суді [3, с. 171-172].

Судовий контроль за досудовим розслідуванням у Франції має риси моделі першого типу. Так, функції розслідування у французькому кримінальному процесі належать до повноважень поліції і жандармерії, а також слідчого судді. Слідчий суддя є незалежним представником судової влади, призначається і звільняється з посади Президентом Французької республіки за поданням Міністра юстиції. Усі дії слідчого судді можуть бути оскаржені виключно до слідчої камери, а прокурор не наділений правом дачі слідчому судді вказівок, обов'язкових для виконання, скасування його рішень. Слідчий суддя підконтрольний слідчому органу, в роботі якого беруть участь судді апеляційного суду.

Слідчий суддя за своїм функціональним навантаженням по суті являється слідчим та здійснює проведення досудового розслідування, зокрема: провадить слідчі дії (окрім взяття під варту осіб); встановлення порушень норм кримінального законодавства; надає доручення здійснити збір необхідних доказів, розшук осіб, які вчинили злочини; здійснює всі слідчі дії, які вважає необхідними для встановлення істини; забезпечує обвинуваченому реалізацію його права на захист; доручає посадовим особам судової поліції проводити необхідні слідчі дії (крім допиту та очної ставки); приймає рішення про накладення значних штрафів на осіб, що порушують встановлені процесуальні обов'язки [4, с. 132].

За кримінальним законодавством Австрії, ФРН судовий контроль організований за принципами першого типу моделей. Так, дільничий (слідчий) суддя є суддею дізнавачем, який провадить слідчі дії та безпосередньо бере участь у

виявленні, оформленні та оцінці доказів, наділені правом застосовувати заходи державного примусу до підозрюваного, обвинуваченого.

Відповідно до моделі організації досудового розслідування в ФРН судовий контроль уповноважений здійснювати дільничий суддя, який виконує функції судді-дізнавача, забезпечуючи легітимність окремих доказів у справі та виступаючи суб'єктом окремих заходів державного примусу. Зокрема, згідно з параграфом 165 КПК ФРН він наділений повноваженнями в невідкладних випадках виконувати доцільні слідчі дії без погодження клопотання із прокурором у разі неможливості встановлення контакту з ним, але із встановленням допустимості наявних обставин для цього. Відповідно до параграфу 114 КПК ФРН дільничі судді здійснюють судові процесуальні дії під час видання наказу про арешт особи. В окремих земельних і судових інстанціях та судах мають місце певні особливості в роботі слідчих суддей [5, с. 201].

Відповідно до положень законодавства Австрії повноваження слідчого судді полягають у вирішенні питання щодо тримання особи під вартою на стадії досудового розслідування, надання згоди на такі слідчі дії, як обшук та оперативне спостереження [6]. За законодавством Австрії перевага надається прокурорському нагляду під час здійснення судового контролю за слідством, не потрібен дозвіл на підставі клопотання від слідчого судді.

Організація судового контролю в Іспанії передбачає створення системи слідчих судів, організованої за двухрівневим принципом. Слідчі суди в Іспанії – незалежні, самостійні судові органи, які за своїм статусом не відрізняються від інших судів. Іспанські слідчі суди (центральні) охоплюють за територіальним принципом територію усієї держави та здійснюють повноваження щодо підсудності національним (федеральним) судам. Провінціальним судам властиві функції судового контролю у сфері застосування запобіжних заходів, розгляд скарг на дії і рішення посадових осіб у справах, що підсудні судам першої інстанції.

Слідчі судді як представники судових органів Іспанії, які наділені повноваженнями контролю за досудовим розслідуванням, входять до складу трибуналів, судів адміністративного чи муніципального округу та рівноправні з іншими суддями. До повноважень слідчого судді, який являється по суті слідчим, належить здійснення судового контролю за попереднім розслідуванням. Важливою функцією слідчого судді у процесі здійснення повноважень є нагляд за діяльністю органів прокуратури у сфері дотримання прав осіб, які знаходяться під слідством, зокрема санкціонування арешту, прослуховування телефонних переговорів, дотримання

термінів розслідування, а в окремих випадках – протоколювання показань важливих свідків. Вказані положення було б доцільно запровадити і в законодавстві України. В Іспанії слідчі судді входять у суддівський корпус на рівних правах з іншими суддями, зокрема під час розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів, що в подальшому передаються у провінційні суди. Слідчі судді за своєю функцією є слідчими, але не можуть розглядати розслідувані ними справи, до їх компетенції відноситься розгляд дрібних справ та перегляд рішень світових суддів [6].

Правозастосовна діяльність Нідерландів характеризується високим рівнем довіри до діяльності слідчих суддів, які вповноважені виконувати подвійну роль у кримінальному провадженні. З одного боку, ці суди захищають права підозрюваного і обвинуваченого, а з іншого, мають право надавати дозвіл на проведення обшуку житла з метою виявлення наркотиків, зброї, а також для оперативних заходів, пов'язаних із встановленням засобів прослуховування. При цьому слідчий суддя здійснює безпосередній нагляд за досудовим розслідуванням. Цю функцію в Україні виконує процесуальний керівник досудового розслідування (прокуратура), тобто він стежить за законністю на цій стадії кримінального процесу [7, с. 43]. Такі повноваження слідчих суддів доцільно було б закріпити і в Україні, оскільки в нас процесуальний керівник представляє орган, що в подальшому буде підтримувати обвинувачення в суді, що не відповідає доктринальним постулатам теорії права та кримінального процесу зокрема.

Якщо дослідити запровадження слідчого судді у країнах пострадянського простору, то в більшості з них такий суб'єкт вже запроваджений, а в деяких таке питання ще розглядається.

Судовий контроль за законодавством Латвії передбачає існування слідчого судді, який відповідно до ст. 40 КПК Латвії, окрім здійснення контролю за дотриманням прав учасників досудового розслідування, також уповноважений сприяти ознайомленню особи, яка має право на захист, із матеріалами спеціальних слідчих дій, які не долучаються до кримінального провадження (початковими документами), та невинуватого порушення у кримінальному процесі охоронюваних законом таємниць.

За бельгійським законодавством судовий контроль за слідством у кримінальному процесі уповноважений здійснювати слідчий суддя, якому надані повноваження керівництва судовим розслідуванням – він має право давати розпорядження на вчинення усіх слідчих дій, які він вважає необхідними, органам поліції. Рішення слідчого судді підлягає оскарженню за ініціативою прокурора.

Відповідно до КПК Італії судовий контроль за попереднім слідством здійснює суддя з попереднього слідства. Даний представник судової влади не здійснює судового розслідування, а його функції спрямовані на забезпечення захисту особи від незаконного втручання з боку органів державної влади та забезпечення законності.

Висновки. Проаналізувавши зарубіжний досвід організації судового контролю у кримінальному процесі, відзначимо, що кожна модель судового контролю має властиві їй переваги та недоліки. Відсутність спеціалізації судів має перевагу у забезпеченні режиму економії фінансових ресурсів та уникнення зайвих витрат на фінансування додаткових суддівських посад, проте через велику завантаженість представників судової влади знижує якість судового контролю, так чи інакше має як свої переваги, так і певні недоліки. Функціонування спеціалізованих судових органів – слідчих суддів спричиняє додаткові фінансові витрати, проте не гарантує повну відокремленість слідчих суддів від судів загальної юрисдикції за територіальним розмежуванням, якщо в межах територіальної одиниці невелика кількість населення.

Досліджуючи функції слідчих суддів в зарубіжних країнах, приходимо до висновку про неможливість ефективного здійснення повноважень у сфері досудового розслідування та судового контролю у кримінальному процесі слідчим суддею. Найбільш оптимальною моделлю судового контролю у кримінальному процесі є спеціалізація слідчого судді в межах загальної юрисдикції на виконанні виключно функцій контролю за досудовим розслідуванням з метою дотримання принципів рівноправності сторін кримінального провадження відповідно до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крикливець Д.Є. Моделі судового контролю за досудовим розслідуванням за законодавством зарубіжних держав. *Юридичний науковий електронний журнал (Електронне фахове видання)*. 2016. № 5. С. 112–115. URL: http://lsey.org.ua/5_2016/33.pdf (дата звернення: 01.09.2024),
2. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 40 с.
3. Левенець Б.Б. Моделі судового правозастосування Великої Британії та США. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 170–175.
4. Калатур М.В. Особливості функціонування правоохоронних систем держав Євро-

- пейського Союзу. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 1. С. 131–135.
5. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина: навч. посіб. / В.А. Савченко та ін. Харків: Право, 2017. 372 с.
 6. Law commission. Reforming the law. URL: <http://www.lawcom> (дата звернення: 01.09.2024).
 7. Журавель О.О. Правове регулювання забезпечення слідчим суддею функцій судового контролю в законодавстві окремих зарубіжних країн. *Правова система: теорія і практика*. 2019. С. 41–44.